

УДК 1:316.42

С. В. Янковський

кандидат філософських наук, доцент,
докторант кафедри філософії

Житомирського державного університету імені Івана Франка

ШЛЯХИ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СВІТОТВОРЕННЯ: МІЖ ІСТОРІЄЮ ТА «ПОВЕРНЕННЯМ ДО СВІТУ»

Вислів вітчизняного літератора й філософа Олександра Хоменко «У нас вже скільки сказано, хоча по-справжньому свою розмову зі світом ми тільки-но починаємо...» [14] відображає особливості соціокультурної репрезентації світу у філософській культурі України. «Звернення до світу» [9] являє собою базовий елемент її тематичного і проблемного поля. Автор концепції багатовимірного мислення Лідія Богата зазначає: «Думка про думки про світ дає змогу не тільки по-новому цей світ розглянути, а й перетворити його» (переклад наш – С. В.) [2].

Феномен «зацікавлення світом» пояснюється по-різному, проте філософське поняття світу відіграло ключову роль у позначенні межі зрозумілого через визначення місця людини в наявному стані справ. Кожного разу, коли філософія втрачає свою зацікавленість світом, філософи розпочинають вибудовувати проекти «найкращого зі світів». І майже в кожному випадку «найкращий зі світів» є розширеною версією «теперішнього часу» за рахунок удосконалення його зв'язку з «минулим» або «майбутнім». Відтак форма світосприймання відображає перерозподіл символічного універсуму в культурному полі, а філософія легітимізує інструментарій символічного примусу, до якого належить і форма історичного світосприймання.

Ідея шляхів соціокультурного світотворення ґрунтується на концепції структурного конструктивізму П'єра Бурдьє та Нельсона Гудмена [15]. Пропонований П. Бурдьє аналіз прихованого примусу отримав визнання в соціології й політичних науках. У цьому контексті видається доречним розширити проблематику політичної онтології П. Бурдьє до концепту світоглядної культури. Варто зазначити, що такий підхід визначає можливість нового та самостійного напрямку в аналізі символічного виробництва форм світосприймання. Варто допустити, що саме в перетворенні ідей на дії, уявлень на бажання, переконань на сподівання в нематеріальному процесі символічного виробництва й виражається зв'язок мислення з дійсністю. Розвідка є спробою поглянути на нього з позиції способів соціокультурного світотворення, зокрема структурно-конструктивістської критики форм історичного світосприймання, які, на нашу думку, залишаються рушійною силою світоглядної культури в Україні.

Найперше, що привертає увагу дослідників світоглядної культури в Україні, стосується значущості технологій у змінах культури повсякденності (Лідія Божко), образу соціального світу (Володимир Бех і Юлія Бех), соціальної поведінки людей (В'ячеслав Казміренко), світоглядної культури особистості (Юлія Хайрулліна). Дослідники зазначають, що використання нових засобів зв'язку, способів передавання інформації, часово-просторової орієнтації утворюють нові глобальні практики мобільності [2]. Зміни суспільної ментальної творчості відтворюють ідеальні кліше-матриці, походження яких можна простежити до міфологічного пласту культури [6]. Відбувається еволюція планетарного соціального світу, який поступово перейшов у стан сингулярності, тобто складання умов і обставин існування людства, які не підвладні людській свідомості [1]. Вивчення світоглядної культури відображає прагнення надати необхідне сучасній людині обґрунтування природи соціального світу в межах топологічної характеристики світорозуміння та самовизначення людини в цьому світі [13].

З іншого боку, у полі зору дослідників опиняються питання символічно-образної наповненості аксіологічного та семантичного аспектів форм світосприймання. Приміром, такою інтерпретацією є космоархеологічні студії Миколи

Чмихова, представлені в історико-культурних розвідках Юрія Павленко [10]. Також привертають увагу філософсько-історичні розмисли Світлани Вільчинської навколо прагнень насамперед представників київської школи подолати «світоглядні спрощення», які виникли під впливом класового підходу [4]. Цей мотив відображається одразу в кількох лініях руху світоглядної рефлексії українських інтелектуалів. Він виявляється в оформленні опозиції до офіційної партійної лінії – «червоний екзистенціалізм», а також в осмисленні архетипових структур мислення [4]. У свою чергу, національне українське світосприймання як самобутня форма світоглядної рефлексії позначена феноменом комплементарної раціональності [4], що означає підпорядкованість стилю й мотивів мислення відношенню людина-світ-людина.

Нарешті, вітчизняні дослідники торкаються й проблематики загальної філософії, а саме: становлення теоретичної форми світосприймання і світорозуміння у філософії досократиків, фетишизації індивідуальної форми світосприймання (представлено в напрацюваннях Дмитра Говоруна, Олеси Паньків [5; 11]).

Ще одна особливість вітчизняних дискурсів привертає увагу. Поняття світу є важливою складовою численних концептів, як-от: світогляд, світовідчуття, світобачення, світорозуміння тощо. Цим засвідчується той факт, що вітчизняна традиція мислення особливо під впливом діалектики намагалась виробити однорідний підхід до розуміння світу. У свою чергу, «розщеплення» цього стилю філософствування вказує на важливість вирішення проблеми того, як саме зроблені світи.

Метою дослідження є з'ясування структурно-конструктивних елементів світоглядної культури. Ними визначаються способи збалансованості індивідуально орієнтованого змісту світосприймання та цінностей культури.

Філософське поняття світу є і чистою формою споглядання, в космологічному сенсі – спостереженням усього різноманіття існування, і визначенням умов самобутності, тобто у світі людина устанавлює власний спосіб життя й стиль існування – антропологічний сенс. І якщо в космологічному сенсі філософське поняття світу є регулятивною ідеєю розуму, що споглядає [8, с. 509], то його антропологічний сенс утворюється невпорядкованим розмаїттям переконань, дій, сподівань; вони являють собою підґрунтя волі, яка, належаючи до світу, сприймається чуттєво й діє незалежно від умов [7, с. 395]. Зважаючи на множинність семантики філософського поняття світу, з метою потракування цього поняття, доречно застосувати широку формулу парадокса Фітча, яку можна подати так: «Якщо припустити, що світ є пізнаним, то потрібно припустити факти, які є пізнаними та непізнаними одночасно». В історії ідей цей принцип розуміння світу отримав назву «агностицизм». Принцип агностицизму можна й варто застосувати для означення шляхів соціокультурного світотворення, щоб визначити стилістичне розмаїття способів конструювання параметрів культури соціального поля.

До тезаурусу філософії термін «агностицизм» включив Томас Гакслі, позначивши ним вимогу утримання від утверджувальних або заперечних тверджень щодо існування Бога. Генеалогію агностичної установки можна прослідкувати до скептичного правила утримання від суджень (слохті-епохе). Значущим етапом у становленні вихідних положень агностицизму стало кантіанське обґрунтування обмеженості пізнання змістом явищ, а не речей і законів [8, с. 258–259]. Для вітчизняної світоглядної культури

важливим є представлене в радянській філософській культурі конститутивне визначення кантіанського обмеження пізнання як агностицизму. Відводячи йому роль самостійного напрямку у філософії, це потрактування утвердило не-гаксліанський контекст агностицизму, оскільки гаксліанська конотація терміна не задовольняла претензії радянсько-марксистської гносеології на всеохопну значущість постулатів історичного й діалектичного матеріалізму. Відтак для пострадянського стилю мислення необхідне перетворення філософії з науки наук на «скромне розуміння».

Українська світоглядна культура утворюється у своєрідному трикутнику форм світосприймання: традиція кордоцентризму, проєкт філософської науки в Україні, національна українська філософія. Через традицію кордоцентризму успадковуються релігійно-філософські пошуки сенсу існування. Утілення проєкту наукової філософії є способом кодифікації мислення через «основне питання філософії». І, нарешті, двадцять перше сторіччя є добою відкриття автентичного мислення. Його специфікою у філософській культурі в Україні є вивільнення розуміння від авторитету радянського способу мислення. Цей своєрідний «трикутник» прокладає «вісь», навколо якої обертаються шляхи соціокультурного світотворення. У цьому процесі вибудовується історіософське потрактування культурного буття індивідів і спільнот, а саме: екзистенціальні пошуки, літературно-мистецькі шукання, світоглядні боріння, політичні дискурси сподівань. Отже, бачення людини, суспільства, культури, впроваджене історіософською рефлексією, утверджує поняття світу в матриці граматичної архітектоники часу, тобто є розподілене у минулому, теперішньому та майбутньому часі; тоді як архітектоніка світосприймання сучасності є запереченням історизму.

Завершення історії відбувається не в той спосіб, який описав на початку 1990-х рр. Френсіс Фукуяма, тобто через отождолення «кінця історії» з «кінцем холодної війни» [12]. Імовірно, що «кінець історії» є зміною епістемологічної ситуації історичного світосприймання. Історія як наука про спосіб буття людства завершилася. Сучасність не належить ні тривалості минулого, ні передбачуваності майбутнього; вона має власне минуле та майбутнє. Якщо розширити значення метафори історичного часу, запропонованої Ханно Арендт, то епістемологічна ситуація «кінця історії» позначає сучасність як іншність і минулого, і майбутнього, тобто поєднання нез'єданого.

Історія в тому планомерному поступі історичних подій, як вона передавалась через учення Д. Віко, Г.Ф.В. Гегеля, К. Маркса та інших провідників концепції історичного буття людства, народів, націй, завершилась. Історія не зумовлюється актом, у якому втілились «місія поводири» або «винайдення землі обітованої», що становить характерну ознаку, успадкованих від авраамічних релігій, есхатологічних та апокаліптичних форм історичного світосприймання. Тож епістемологічна ситуація «кінця історії» перетворила культуру історії на непередбачувану послідовність і непередбачуваний перебіг подій.

Сучасність перетворила культуру історії на індустрію пам'яті. У сучасному суспільстві кожний може придбати чи сконструювати власне минуле, яке видаватиметься людині або більш привабливим, або більш доречним, або більш адекватним потребам сьогодення. Сучасний соціум інкорпорував історію до системи споживання продуктів медійного та політичного перформансів. У сучасному світі влада й медіа є найбільшими замовниками історії. Попит на минуле і прогнозування майбутнього становлять самостійний сегмент ринків символічного виробництва в сучасних суспільствах.

Цифрові технології дають змогу виготовляти історичні події на високому рівні поліграфії; кінематограф задовольняє вимогам унаочнення минулого; маркетинг забезпечує розповсюдження еталонів, зразків, взірців серед споживачів; індустрія подорожей гарантує необмежений доступ до

артефактів. Одним із непередбачуваних наслідків цих процесів належить феномену сакралізації минулого.

«Сучасне» минуле – це те, до чого звертаються, чим пишаються, навколо чого розбудовують свої цінності, які, тим не менше, виконують компенсаторну функцію. Відтак інформатизована й комерціалізована форма історичного світосприймання провокує почуття, а не обіймається проблемами закономірностей історичного процесу. Сучасність унікальна, водночас, занурюючись у минуле, людина нехтує сьогочасним. Соціум підтримує споживання історії в культурному полі, оскільки в такий спосіб влада захищає свідомість від наріжних проблем, яким не здатна дати ладу. Приміром, пристосувати людину до сучасних форм тероризму. Сучасний тероризм намагається нищити спосіб життя, цінності. Демонструючи хрупкість людського існування та світового благополуччя, він руйнує етос людства.

З іншого боку, випробування демократичних цінностей протистоянням терору використовує політичну історію в тому числі й із метою реабілітації класичних форм тоталітарного світосприймання. У пострадянських культурах історії це символічне виробництво історичної пам'яті світових війн, особливо Другої світової, культу «переможців», «визволителів», «провідників» тощо. Наприклад, культ Йосипа Сталіна (Джугашвілі) несе не тільки відчуття задоволення минулим, а й імпліцитно заперечує терористичну природу політичного режиму сталінізму. Пострадянський прозеліт «культу батька народів» уважатиме абсурдним отождолення сталінських репресій із політичним терором. Так само прихильник сталінізму схилатиметься на бік антиамериканської риторики, а також буде споживачем конспірологічних теорій. Очевидно, що благовісники неосталінізму, антиамериканізму, конспірології намагаються відтворити світ, що вписується в есхатологічну картину «незримі боротби» сил та ієрархій, а культура історії є споживанням динамічних образів їхнього протистояння. Відтак культура історії є терапією відчуття соціальної небезпеки, спровокованої тероризмом.

Отже, сучасна культура має налаштувати людину на непередбачуваність подій. І видається, що шляхи соціокультурного світотворення мають урахувати узагальнений принцип непередбачуваності й неповторюваності подій із позицій агностицизму. Згадаємо, що сучасне природознавство утвердилось разом із визнанням людською природою непередбачуваності світу. Проте в соціальних науках і антропології подібного повороту не сталося внаслідок панування культури історії. З історичного погляду світ має залишатися пізнаним. І та впевненість, із якою окремі теоретики історичного світосприймання обстоювали фундаментальні закони людського розвитку, навіртає на думку, що ці теоретики зацікавлені в експансії власного стилю розуміння.

Соціальне значення культури, а не форм історичного світосприймання слугує підґрунтям соціальної філософії, філософії культури й культурної антропології. Сучасний світ ставить і не менш складну проблему, яка знаходиться в площині невизначеності демаркації між знанням, яке наближає нас до розуміння реальності, і знанням, яке є засобом емансипації людини у світі. Для узвичаєного у філософії поняття світу взірцем дійсності й гарантом достовірності поставали «космос» і «природа». Кожна новий технологічний прорив чи крок уперед є складовою інтеграції наукових досягнень у виробництво та споживання, тому кожна нова подія наукового життя й технологій не тільки актуалізує проблеми культурного поля, а й змінює світ. Історичні презентації та образи минулого лише підтримують наявний рівень непередбачуваності культурного буття індивідів і спільнот. Тож подальші перспективи дослідження шляхів соціокультурного світотворення спрямовуються не на апологію конструктів минулого, а являють собою комплексне вивчення комунікативних стратегій, що відповідають потребам кожної окремої людини в самореалізації, спілкуванні, здатності до солідарних дій, а також випробувань їхньої ціннісної орієнтації сучасністю.

Література

1. Бех В.П. На порозі сингулярності: планетарна спільнота у вирі Всесвіту : [монографія] / В.П. Бех, Ю.В. Бех. – К. : МП Леся, 2016. – 208 с.
2. Богатая Л. Многомерное мышление в контексте развития представлений о многомерности / Л. Богатая // Философия мышления : сб. ст. / ред. кол.: Л.Н. Богатая, И.С. Добронравова, Ф.В. Лазарев ; отв. ред. Л.Н. Богатая. – Одесса : Печатный дом, 2013. – С. 131–163. – С. 12.
3. Божко Л.Д. Історія бекпекінгу як нової соціальної практики мобільності в епоху глобалізації / Л.Д. Божко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. – 2013. – № 48. – С. 100–107.
4. Вільчинська С.В. В.Г. Табачковський як дослідник філософської антропології / С.В. Вільчинська // Університетська кафедра. – 2013. – № 2. – С. 92–108.
5. Говорун Д.І. Творча уява в естетичній теорії Канта / Д.І. Говорун // Вісник Черкаського університету. Серія «Філософія». – 2010. – № 200. – С. 4–9.
6. Казміренко В.П. Особистісне прийняття відповідальності в політичному виборі / В.П. Казміренко // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. ст. – 2003. – № 7. – С. 186–198.
7. Кант І. Сочинения : в 8 т. / И. Кант ; под общ. ред. А.В. Гулыги. – М. : ЧОРО, 1994. – Т. 3 : Критика чистого разума. – 1994. – 741 с.
8. Кант І. Критика практического разума / И. Кант // Кант И. Сочинения : в 8 т. / И. Кант ; под общ. ред. А.В. Гулыги. – М. : Чоро, 1994. – Т. 4. – 1994. – С. 373–565.
9. Наукова діяльність філософського факультету / Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечнікова, Філософ. фак. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://philosof.onu.edu.ua/local/science_life_page.php.
10. Павленко Ю.В. Світоглядні засади космоархеологічної концепції Миколи Чмихова / Ю.В. Павленко // Наукові записки НаУКМА. – 2012. – № 127 : Теорія та історія культури. – С. 19–25.
11. Паньків О.В. Формування онтологічної та гносеологічної проблематики у досократівській філософії : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.05 «Історія філософії» / О.В. Паньків ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2005. – 20 с.
12. Фукуяма Ф. Конец истории? / Ф. Фукуяма // Вопросы философии. – 1993. – № 3. – С. 134–148.
13. Хайрулліна Ю.О. Світоглядна культура особистості: структурно-функціональний аналіз : [монографія] / Ю.О. Хайрулліна ; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – 235 с.
14. Хоменко О. Припинивши ставити запитання, людство відвернулося від себе / О. Хоменко // Віче. – 2015. – № 11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/4739/>.
15. Bourdieu P. Espace social et pouvoir symbolique, mars 1986 / P. Bourdieu // Bourdieu P. Les Choises dites. – Paris :ditions de Minuit, 1987. – P. 147–166.

Анотація

Янковский С. В. Шляхи соціокультурного світотворення: між історією та «поверненням до світу». – Стаття

У культурному бутті індивіда і спільнот особливе місце посідає історія, що є предметом філософського аналізу, по-

даного в статті. Його методологічне обґрунтування становить ідею використати структурно-конструктивістський підхід Н. Гудмена й П. Бурдье з метою визначення якісних характеристик української світоглядної культури, яка структурно пов'язана з історіософською рефлексією. Констатована криза глобального історизму виявляється в підвищенні соціального запиту на компенсаторні механізми та зростанні споживання продуктів індустрії історичної пам'яті. Перспективи дослідження соціокультурної презентації світу надають можливість уточнити загальні підходи до проблем нової суб'єктивності в сучасному світі з позицій комунікаційної філософії, яка є альтернативою історіософській рефлексії.

Ключові слова: філософське поняття світу, світосприймання, світоглядна культура, способи соціокультурного світотворення, історичне світосприймання, тоталітарне світосприймання.

Аннотация

Янковский С. В. Пути социокультурного миротворения: между историей и «возвращением к миру». – Статья.

В культурном бытии индивида и социальных групп особое место принадлежит истории, что является предметом философского анализа, представленного в статье. Его методологическое обоснование соответствует идее использовать структурно-конструктивистский подход Н. Гудмена и П. Бурдье с целью определения качественных характеристик украинской мировоззренческой культуры, которая структурно связана с историософской рефлексией. Констатация кризиса глобального историзма проявляется в росте социального запроса на компенсаторные механизмы и увеличении потребления продуктов индустрии исторической памяти. Перспективы исследования социокультурной презентации мира позволяют уточнить общие подходы к проблемам новой субъективности в современном мире с позиций коммуникационной философии, которая является альтернативой историософской рефлексии.

Ключевые слова: философское понятие мира, мировосприятие, мировоззренческая культура, способы социокультурного миротворения, историческое мировосприятие, тоталитарное мировосприятие.

Summary

Jankowski S. V. Ways of social and cultural worldmaking between the history and “returning to the world itself”. – Article.

The special place of history in the individual's and community cultural existence reveals itself as one of the present-day feature that stands for the main problem of the philosophical analysis presented in the given article. The methodological background of the analysis in question brings into the open the idea of usage of N. Gudmann and P. Burdje's structural approach aiming at the determination of qualitative description of Ukrainian world culture which is structurally related to history and philosophy. The stated crisis of global historical theories manifests itself through the raise of the social requirements for the compensating mechanisms and for the increase of the consumption of historical memory products. The prospects of world socio-cultural presentation give possibility to specify general approaches to the problems of new subjectivity in the modern world from the position of the communicative philosophy that is an alternative to historical and philosophical reflection.

Key words: philosophical world conception, world perception, cultural world outlook, ways of social and cultural world-making, historical and totalitarian world perception.